

Letenyei László
Kulturális antropológia
Elmélettörténet

Letenyei László

Kulturális
antropológia
Elmélettörténet

TYPOTEX

A kötet szerkesztését és a függelékek készítését „A tudományos képzés műhelyeinek átfogó fejlesztése a Budapesti Corvinus Egyetemen” című, TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0023 azonosítójú projekt támogatta.

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszachenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

Európai Unió

A projekt az Európai Unió támogatásával valósul meg.

© Letenyei László, TeTT Consult - Typotex Kiadó, 2012
Keretes írások szerzői © Hoffer Ádám, Selmeczi Iván, Winkler Zsuzsa
A függelékeket © Hoffer Ádám készítette
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

Lektorálta: Borsányi László és Vörös Miklós
Az illusztrációkat készítette © Anka János

ISBN 978 963 279 727 4

Témakör: *kulturális antropológia*

A kiadvány megjelenését támogatta:
TeTT Consult Kft. (www.tettconsult.eu)

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Magam és szerzőtársaim nevében ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik a kötet készítésében javaslataikkal segítségünkre voltak.

Nagyon részletes és előre mutató észrevételeket kaptam Bali Jánostól, Sárkány Mihálytól és Szeljak Györgytől. A kötet lektorálását Borsányi László és Vörös Miklós végezték, akiknek alapos véleményét ezúton is köszönöm.

A kötet alakításában a 2006–2010 között antropológiát tanult közgázós hallgatóim mindegyike részt vett, ezúton mondok mindőjüknek köszönetet. Különösen sok észrevételt kaptam Budai Gergelytől és Hoffer Ádámtól.

A hosszú évek óta gyűlő szövegek megszerkesztését a BCE Szociológia doktori iskola támogatta. A szerkesztői munkában Hoffer Ádám óriási szerepet vállalt.

Építész végzettségű barátom, Anka János (Coco) kifejezetten e kötet miatt ragadott újra tust, hogy elkészítse a kötet illusztrációit.

Nagyon jó együttműködés alakult ki a Typotex kiadó munkatársaival, Horváth Balázs, Jutai Péter és Pordány Katalin szerkesztőkkel, akiknek keze alatt a szöveg elnyerte végső formáját.

Letenyei László
és szerzőtársai

TARTALOM

ELŐSZÓ	11
I. BEVEZETÉS	15
A kultúrakutatás kezdetei	15
Kulturális és fizikai antropológia	22
Antropológia és néprajz: a kultúrakutatás két iskolája	23
Szociológia és antropológia: hol a határ?	25
Kultúrafogalmak	26
Függelék	30
II. EVOLÚCIÓS ANTROPOLÓGIA	36
„Haladás”: a fejlődésbe vetett hit a 19. században	36
Civilization – az egyetlen út játéka (Winkler Zsuzsa írása)	45
Az evolúciós „piramis”	49
Emberek az állatkertben	50
Milyen volt az evolúciós antropológia?	53
A felsőbbrendű antropológus (Selmeczi Iván írása)	55
A fehér ember terhe (Hoffer Ádám írása)	57
Szociáldarwinizmus	58
Megmentő etnográfia	59
Felvilágosult genocídium a pampákon	61
Függelék	62

III. NÉPRAJZ	65
Bevezetés	65
Nemzeti, művészeti mozgalmak és néprajz	67
Néprajztudomány a 19. század elején.	69
Adolf Bastian, a néprajzalapító (Hoffer Ádám írása)	71
Az összehasonlító és a nemzeti néprajz: Magyarország példája.	76
A kortárs néprajztudomány néhány sajátossága	89
Értékközpontúság	91
Függelék	93
 IV. KULTURÁLIS RELATIVIZMUS	 98
Bevezetés	98
Hogyan vadásztak bálnára az eszkimók? (Hoffer Ádám írása)	103
Történeti partikularizmus	104
Genetikai időutazás – az emberi populációk eredetének nyomában (Raskó István előadása után)	106
A kulturális relativista antropológia	110
Kultúra és személyiség iskola	113
Függelék	122
 V. A KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA IFJÚKORA	 126
Diffuzionizmus	126
Pszichoanalitikai etnológia	131
Francia etnológia	135
Neoevolucionista megközelítések	150
Marxista antropológia és kulturális materializmus	153
Függelék	161

VI. AZ ANTROPOLÓGIA NAGYKORÚSÁGA	164
Bevezetés	164
A szöveg, a jelentése, a fordítása és a tolmács	165
A nyelv és a kultúra kutatása	167
Szimbolikus antropológia	173
Interpretív antropológia	176
Az értelmezés és az interpretáció lehetőségei	182
Posztmodern	184
Feminista antropológia és posztmodernitás (Hoffer Ádám írása)	187
Függelék	191
SZEMINÁRIUMVEZETŐK FIGYELMÉBE	195
Féléves tematika	195
Vizsgarend	196

ELŐSZÓ

Régóta gondot jelent, hogy a kulturális antropológia alapszintű oktatásához nem állt rendelkezésre megfelelő tankönyv, régies nevén: egyetemi jegyzet. A tankönyvet elsősorban a távoktatás növekvő, illetve az óralátogatás csökkenő tendenciái kényszerítik ki. Hollós Marida 1993-ban írt tankönyve¹ a maga idejében nagy úrt pótol, ám a vékonyka kötet még a nem antropológushallgatóink tudásvágyát sem elégítette ki. Az időközben magyar nyelven kiadott külföldi kötetekkel, pl. Bohannan és Glazer (1997) vagy Erikssen (2006), közös gond, hogy hiányoztak belőlük a hazai és közép-európai vonatkozások.² Boglár Lajos halála után, a mester régi iratai, az ún. „laza lapok” felhasználásával tanítványai egy csoportja szerkesztett ugyan egy fontos kötetet (A tükör két oldala³), ám ez, épp töredékes jellege miatt, nem igazán használható tankönyvként. A miskolci antropológia tanszék Anthropos sorozatában több fontos szakkönyv is megjelent, de valószínűleg nem szerepelt a célok között egy alapszintű tudást megalapozó, bevezetés típusú tankönyv megírása.

Szerzőtársaimmal együtt végül muszáj Herkulesként vállalkoztunk egy tankönyv írására, amely azonban értelemszerűen csak korlátozott célokat tűzhet ki maga elé: úgy véljük, hogy ez a kötet kifejezetten a nem antropológushallgatók ismeretbővítésének eszköze lehet.

---

¹ Hollós Marida 1993: *Bevezetés a kulturális antropológiába*. Budapest: ELTE BTK Kulturális Antropológia Tanszék.

² Bohannan, Paul; Mark Glazer (szerk.) (1988) 1997: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest: Panem. (A magyar kiadás szerkesztője: Sárkány Mihály.)
Erikssen, Thomas Hylland (2001) 2006: *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Budapest: Gondolat Kiadó.

³ Boglár Lajos; Papp Richárd et al. 2007: *A tükör két oldala*. (2., átdolgozott kiadás.) Budapest: Nyitott Könyvműhely.

Jelen kötet egy az antropológusképzés szempontjából „félreeső” helyen, a Budapesti Corvinus Egyetemen született. A régi nevén közgazdként becézett intézmény Társadalomtudományi Karán az antropológiát a kommunikáció, szociológia, diplomácia szakos vagy épp egészen eltérő diszciplínákat tanuló (marketing, pénzügyes, településtervező stb.) hallgatóknak oktatjuk. A nem antropológusok számára írt kötet fő célja az érdeklődés felkeltése. Jelen „kedvcsináló” kötetben ezért a bonyolult elméleti vagy módszertani felvetéseket csak olyan mélységig tárgyaljuk, hogy az érdeklődő hallgató felismerje a kérdés jelentőségét, de feleslegesen ne terhelje. Arra biztatjuk az olvasót, hogy érdeklődését később önállóan kövesse, és antropológiai jellegű kutatást vagy antropológiai szemléletű megközelítést alkalmazzon saját diszciplínájához kötődően iskolai dolgozataiban, szakdolgozatában és későbbi munkája során.

A Corvinus Egyetemen az oktatásban sokáig szöveggyűjteményeket használtam, mert ettől reméltem, hogy a hallgatók legalább a vizsgaidőszakban elolvassák. (A közgázos hallgatók nemigen járnak könyvtárba, ezek a szövegek viszont ritkán érhetőek el a neten.) Az volt viszont a tapasztalatom, hogy aki nem járt órára, nem tudta értelmezni a szövegeket. 2006-ban ezért nekifogtam, hogy rövid értelmezést írjak az egyes szövegek elé. Idővel a kommentárjaim egyre hosszabbak lettek, az eredeti szövegrészletek viszont egyre rövidebbek, míg végül kialakult a kötet jelen formája.

Jelen kötet a valódi tankönyvírás és a közösségi könyvszerkesztés ötözüete. Sok segítséget kaptam az elmúlt évfolyamok hallgatóitól, akikkel megvitattuk a fejezeteket. Különösen sok segítséget kaptam Budai Gergelytől és Hoffer Ádámtól. A könyvet 2010 nyarán véglegesítettem Hoffer Ádám szerkesztői és tartalmi közreműködésével.

A hallgatók (a Bognár Lajos-féle „laza lapokhoz” hasonlóan) az elmúlt években több témát is alaposan kidolgoztak, ezek az írások a tantárgyi honlapjaimon hozzáférhetőek, többnyire azóta is használom őket az oktatásban. Néhány rövidebb írás a hallgató neve alatt, keretes írásként jelent meg ebben a kötetben, így hármójukat szerzőtársamként üdvözölhetem: Hoffer Ádám, Selmeczi Iván, Winkler Zsuzsa.

Tervezem, hogy idővel két másik kötet követi az elmélettörténetet. A második, módszertani kötet alapja a 2004-ben megjelent módszertani könyvem, a Településkutatás lesz, de azt (esetleg szerzőtársak segítségével) további fejezetekkel szeretném kiegészíteni. A harmadik kötet az újabb antropológiairányzatok, -kutatások, -viták bemutatását célozná, közösségi alkotás eredményeképp, talán e-book formájában.

Jelen tankönyv írásakor a következő szempontokat tartottam szem előtt:

- *Nem tételezek fel az olvasóról előzetes társadalomtudományos ismereteket.*
- *Abol lehetett, tárgyaltam az adott kérdés hazai és/vagy közép-európai vonatkozásait.*
- *Az elmélettörténeti áttekintés megáll valahol 1990 körül. Az újabb irányzatok, viták bemutatása a harmadik kötet feladata lesz - ha elkészül.*
- *Könnyű, közérthető nyelvezettel igyekeztem írni. A különböző szakkifejezéseket, illetve az előforduló személyeket, helységeket neveit lépésenként vezettem be, és ezekre minden lehetséges eszközzel felhívom a hallgatók figyelmét (dőlt betű, a fejezetek végén felsorolás). (A felsorolásban szereplő kifejezések képezhetik egyúttal az oktatásban a számonkérés tárgyát.)*
- *A tankönyvbe több eredeti szövegrészletet ültettem át más szerzőktől, keretes írásként. Ugyancsak keretes írásként szerepelnek a törzsanyaghoz nem tartozó érdekességek, kalandos leírások stb.*
- *Az önálló tanulás, elmélyülés számára első továbblépést jelentő (annotált) irodalmat a fejezetek végén közöljük. Az irodalmak bemutatásakor elsősorban a magyar nyelvű kézikönyvek bemutatására törekedtünk, de honlapcímeket és folyóiratokat is javasolunk.*
- *A hivatkozások lábjegyzetben szerepelnek. A lábjegyzetben történő hivatkozás ugyan nem lenne megfelelő egy szakszövegben, de oktatási célra így azért alkalmasabb, mint a szöveg végén található irodalomjegyzék, mert a hallgató lapozás nélkül is vethet egy pillantást a forrásra.*

Budapest, 2010. szeptember 25.

*Letenyei László
és szerzőtársai*

I. BEVEZETÉS

A kultúrakutatás kezdetei

Ha egy társaságban kulturális antropológiáról kezdünk el beszélni ma Magyarországon, akkor a hallgatóság többnyire távoli helyszíneken élő, egzotikus népek közötti izgalmas kalandokat vár, és (szerencsére) már csak alig néhányan maradnak a társaságban, akik régi csontok iránt kezdenek érdeklődni, mert még mindig összetévesztik szakmánkat a fizikai antropológusokéval.⁴ Remélem, mire a kötet végéig jut az olvasó, addigra belátja, hogy sajnos az egzotikus kalandokban is csalódnia kellett, az antropológia mára (más tudományokhoz hasonlóan) talán kevésbé színes, ám sok szempontból szakszerűbb, ugyanakkor továbbra is kihívásokban gazdag diszciplína lett. Hogy mégse okozzak rögtön a kötet elején csalódást, egy kellően egzotikus útinapló olvasásával kezdjük a „bevezetést”: *Claude Lévi-Strauss* nyomán a dél-amerikai *bororo* indiánok életébe nyerhetünk betekintést.

Lévi-Strauss (naplója beszámolója szerint⁵) sokáig sárga irigységgel tekintett az olyan utazókra és „felfedezőkre”, akik Párizsban a legnagyobb előadótermeket is meg tudták tölteni. Nem csoda, ha maga is felfedezőnek készült, ezért olyan népcsoportot kívánt vizsgálni, ahol még nem járt előtte „fehér ember” (azaz amelyről még nem állt rendelkezésre néprajzi tudósítás). Választása a Brazíliában élő *bororo* népcsoportra esett, akikről ekkoriban, az 1930-as években csak annyit tudtak Európában, hogy az elsőként odamerészkedő brit expedíció tagjai sohasem tértek vissza földjükről. A rossz nyelvek szerint a *bororók* felfalták őket.⁶

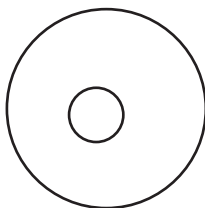
---

⁴ Boglár Lajos *bonmot*-ja szerint: mi nem a csonttal, hanem a velővel foglalkozunk.

⁵ Claude Lévi-Strauss terepmunkanaplói nem közismertek, a következő részletek az önéletrajzi ihletésű könyvéből valók. Lévi-Strauss, Claude 1955: *Tristes tropiques*. Paris: Librairie Plon. Magyar nyelven 1973: *Szomorú trópusok*. Budapest: Európa Kiadó. Örvös Lajos fordítása.

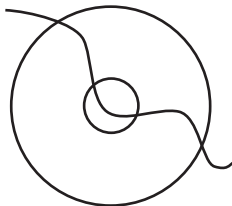
⁶ A terepről vissza nem tért brit kutató útikönyve magyarul is olvasható: Fawcett, Percy H. (Brian Fawcett, szerk.) 1959: *A Mato Grosso titka*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Megérkezvén a bororo településre Lévi-Strauss rögtön elkészítette első vázlatát, amely valahogy így nézhetett ki:

Lévi-Strauss úgy gondolta, hogy ez egy fontos kutatási eredmény. Az ábra szerint a bororók a Mato Grosso folyópartjait övező sűrű erdőben egy kis kör alakú tisztást vágtak településük számára, ahol a tisztás szélén állnak a kunyhók, kör alakban, középpütt pedig a közösségi ház. A bororo társadalmat külső kulturális hatásoktól mentesnek, autentikusnak tekintette (korabeli kifejezéssel: ősi, azaz franciául vagy angolul: primitive), és megállapította, hogy az ősi társadalom szerkezete a természettudományokban is megfigyelhető alapvető formákra hasonlít. A település lakóházai és a közösségi ház olyan viszonyban van, mint például az atom és az atommag vagy a sejt és a sejtmag.

Szerencsére Lévi-Strauss tovább folytathatta megfigyeléseit. A következő vázlata körülbelül így nézhetett ki:

Lévi-Strauss jegyzetei:

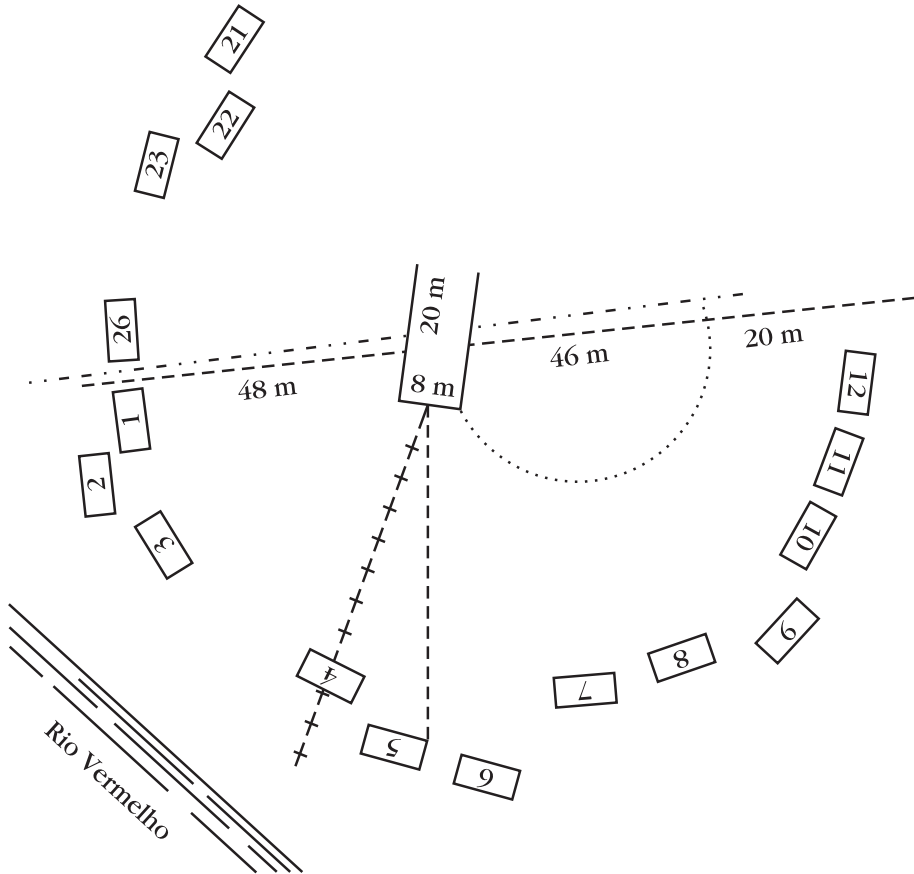
„A kör alakú Quejara falu a Rio Vermelho bal partjára épült. Ez a folyó nagyjából kelet–nyugati irányban folyik. A falunak a folyóval elméletben párhuzamos átmérője két csoportra osztja a lakosságot: északon a cserák vannak, délen meg a tugarék. Azt hiszem – de ez nem feltétlenül bizonyos –, hogy az első kifejezés jelentése: gyöngye; a másodiké pedig: erős. Bárhogy van is, a felosztás két okból lényeges: először is az egyén mindig ahhoz a félrészhez tartozik, ahová az anyja; de csak a másik fél-rész valamelyik tagjával házasodhat. Ha az anyám csera, én is az vagyok, a feleségem pedig tugaré lesz.

A félrészek nem csupán a házasságokat szabályozzák, hanem a társadalmi élet más oldalait is. Valahányszor valamelyik félrész egyik tagja olyan helyzetbe kerül, hogy valami jog vagy kötelezettség hárul rá, ez mindig a másik fél hasznára vagy annak segítségével valósul meg. Így egy csera tetemetését a tugarék rendezik meg és viszont. A falu két fél-része társ tehát, és minden társadalmi és vallási esemény mindkettőnek részvételével jár, és az egyik félrész mindig kiegészíti a másiknak a szerepét. Ez a közös tevékenység nem zárja ki a versengést: a félrészeket kölcsönös gőg és féltékenység is jellemzi.”

A gyöngé és erős, férfi és női világ megkülönböztetése Lévi-Strausst az Andokbeli vallásos elképzelésekre emlékeztette.

További megfigyelései eredményeképp egy újabb térbeli és tudati választóvonalat fedezett fel; a végeredmény egy négyfelé osztott világ:

„Nézzük most a falut egy másik oldaláról: az előzőre merőleges másik átmérő észak–déli irányban vágja át még egyszer a félrészeket. Az ettől a tengelytől keletre született egész lakosságot úgy hívják: fentiek; az ettől nyugatra születettek: a lentiek. Két félrész helyett négy körzetet kaptunk hát, hiszen a cserák és a tugarék ugyanúgy részben ehhez, részben ahhoz az oldalhoz tartoznak. Sajnos egyetlen megfigyelő sem volt eddig képes megérteni a pontos értelmét ennek a második felosztásnak, amelynek még a létezését is vitatják.”

Lévi-Strauss később megfigyelt és részletesen leírt egy temetési szertartást, amelynek kapcsán megfigyelései tovább gazdagodtak:

„Végeredményben nem tudok szabadulni attól az érzéstől, hogy az a káprázató és metafizikus füzértánc, amelyet az imént végignéztem, tulajdonképpen egy meglehetősen gyászos bohózat. A férfiak közössége azért kívánja megjeleníteni a halottakat, hogy a lelkek látogatásának ábrándjába ringassa az élőket; a nőket kizárják a vallási szertartásokból, és megtévesztik őket azok igazi természetete felől, nyilván azért, hogy érvényt szerezzenek annak a felosztásnak, amely a családi állapot és a lakóhely tekintetében elsőbbséget ad nekik, és amely csak a férfiaknak tartja fenn a vallás titkait. De valódi vagy feltételezett hiszékenységüknek lélektani jelentősége is van: az, hogy mindkét nem javára érzelmi és értelmi tartalmat ad ezeknek a bábfiguráknak, amelyeknek zsinórját különben talán nem olyan buzgón rángatná a férfiak. Nem csak a gyerekeinket akarjuk rászédni, amikor a Mikulással hitegetjük őket: lelkesedésük melegséggel tölti el a szívünket, áthívít bennünket, hozzájárul, hogy önmagunkat is elámítsuk és higgyünk benne, hiszen ők is hisznek benne, hogy egy önzetlenül nagylelkű világ nem feltétlenül összeférhetetlen a valósággal. Pedig az emberek meghalnak, nem térnek vissza soha; és abban a tekintetben minden társadalmi rend hasonlít a halálhoz, hogy elvesz valamit, amiért nem kárpótol kellőképpen.”

Hosszú időnek kellett eltelnie, amíg Lévi-Strauss, a temetési szertartásról szóló jegyzeteit újragondolva rájött arra, hogy a bororo világ megértéséhez rossz úton járt. Megértette, hogy korábbi felismerései a négyfelé osztott világról nem fontosak a bororók számára, mindezt egy nagyobb folyamat egyes állomásainak tartják. Elég bátor volt ahhoz, hogy korábbi jegyzeteit elfelejtse, és a bennük foglaltak helyett egy másik, immár dinamikus modellt vázoljon fel:

„A bororo társadalom nagy tanulsággal szolgál a moralistának, csak hallgassa meg bennszülött adatközlőit: majd leírják neki, ahogy nekem is leírták azt a valóságos balettet, amelyben a falu két félrésze kényszerül

egymást kiegészítve élni és lélegezni; kölcsönösen féltő gonddal cserélik ki asszonyaikat, javaikat és szolgálataikat; egymás közt házassítják meg gyerekeiket, kölcsönösen temetik el halottaikat, és meggyőzik egymást róla, hogy az élet örök, a világ áldozatkész és a társadalom igazságos. Hogy tanúsítsák ezeket az igazságokat és tápot adjanak meggyőződésüknek, bölcseik egy fennkölt világegyetem törvényeit dolgozták ki; beírták falvaik helyrajzába és a házaik beosztásába. Ellentmondásokba ütköztek, újra meg újra, és bármilyen ellenvéleményt fogadtak el, mindig csak megtagadták egy másik vélemény kedvéért; vízszintesen átszelték, ferdén metszették, társították és szembeállították egymással a csoportokat, és egész társadalmi és szellemi életükből valóságos címert csináltak, amelyben a szimmetria és aszimmetria egyensúlyba kerül, mint azokon a bonyolult rajzokon, amelyeket egy szép kaduveo nő vés az arcára, akit, bár nincs anynyira tudatában, ugyanaz a gond foglalkoztat. De mi marad mindebből, mi marad meg a félrészekből, a szemben álló félrészekből, a klánokból, az alkánokból az után a megállapítás után, amelynek alighanem hitelt kell adnunk az új megfigyelések alapján? Egy szinte határtalanul bonyolult társadalomban minden klán három csoportra oszlik: felsőre, középsőre és alsóra, és minden szabály fölött még az is ott lebeg, amely az egyik félrész felső csoportbelijének a másik felső csoportbelivel való házasságát írja elő, a középsőnek meg középsővel, az alsónak alsóval kell házasodnia; vagyis a testvéries intézmények örve alatt a bororo falu végső fokon három csoportot alkot, és ezek mindig egymás közt házasodnak. Három társadalom, amely önkéntelenül örökre különálló és elszigetelt marad; hazug intézmények zárják mindegyiküket valami fenséges börtönbe, amelyet még maguk se látnak, úgyhogy egy olyan műviség öntudatlan áldozatait, amelynek már képtelenek felfedezni az értelmét. A bororók hiába bontották rendszerüket a csalfa megszemélyesítés virágába, akárcsak mások, ők sem tudták megcáfolni azt az igazságot: bárhogy ábrázolja egy társadalom az élők és holtak viszonyát, csak azt a törekvést szolgálja vele, hogy a valóságos gondolkodás síkján elrejtse, megszépítse vagy igazolja az élők közt fennálló valóságos kapcsolatokat.”